

TOPONÍMIA I ARQUEOLOGIA A LES COMARQUES SEPTENTRIONALS DEL PAÍS VALENCIÀ

Ferran ARASA I GIL

Els aspectes concrets de la toponímia que afecten el camp de l'arqueologia no han estat tractats de manera específica pels estudis onomàstics. De gran interès, però, resulten els treballs de E. MOREU REY ¹, on es recull una gran varietat de topònims d'interès arqueològic, i de M. J. MASSÓ ², on s'aporta una interessant documentació sobre dos topònims concrets: El Vilar i Els Antigons. En aquest treball hom pretén abordar la problemàtica que es planteja entorn dels topònims des de la perspectiva de l'arqueòleg, tot i oferint alhora un recull de topònims relacionats amb l'arqueologia de les comarques de parla catalana del Nord del País Valencià.

L'interès que presenta la toponímia per a la recerca arqueològica es manifesta en dos aspectes ben diferents i alhora relacionats: el topònim com a font útil per a la localització de restes arqueològiques, i el topònim com a denominació de tot jaciment arqueològic. Des de la perspectiva de la metodologia de la prospecció arqueològica, els noms de lloc que palesen l'existència de restes arqueològiques poden considerar-se veritables «topònims arqueològics». Un assaig de definició estricta d'aquest concepte podria ser, per tant, el de tot nom de lloc que té el seu origen en l'acció de l'home, i que fa referència explícita a les deixalles arqueològiques —és a dir, als vestigis de cultura material— que aquest ha deixat; entre aquests inclouríem topònims catalans com *castell*, *torre* o *vila* i llurs derivats, i també topònims d'origen àrab com *alcalà*, *almedixer* o *ràpita*. Una consideració més àmplia d'aquesta espècie toponímica, però, permetria incloure-hi altres topònims que tenen llur origen en la morfologia del terreny, i que poden al·ludir a formacions produïdes per l'acumulació de vestigis arqueològics, com és el cas dels topònims catalans *alter*, *cabecol* i *pujol*, i de l'àrab *alcúdia*, o que almenys possibiliten llur existència, com és el cas de *cova*.

Des del moment de la seua localització, tot jaciment arqueològic passa a rebre una denominació: són els que podem anomenar, de manera general, «topònims dels jaciments arqueològics», en els quals queden inclosos per definició tots els referits a l'apartat anterior. En ells es manifesta el desinterès i/o la frivolidat amb què en moltes ocasions els investigadors tracten el tema de la

(1) MOREU-REY, E., *Els nostres noms de lloc*, Barcelona, 1982, pp. 73 i ss.

(2) MASSÓ I CARBALLIDO, M. J., «Toponímia i arqueologia», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XVII, Barcelona, 1984, pp. 52-55.

toponímia. A les simples traduccions i castellanitzacions, que tant sovintegen en la bibliografia arqueològica nostrada, caldria afegir-hi les «formes mixtes» que utilitzen aquells autors que escriuen en castellà i pretenen demostrar una certa sensibilització sobre el tema, a més d'una llarga sèrie de deformacions, afegitons i veritables bateigs que pateixen els topònims dels nostres sofrits jaciments arqueològics.

Els topònims dels jaciments arqueològics plantegen sovint una complexa problemàtica entorn de la seua fixació. Cal donar, doncs, unes directrius al respecte, comunes, per altra banda, a la resta de topònims: és fonamental donar el topònim en la llengua pròpia, fent una correcta transcripció; cal rebutjar les traduccions i tota mena de barbarismes, encara que s'escriga en castellà; cal cercar la denominació que dóna al lloc concret on es troba el jaciment arqueològic la gent que viu en les proximitats o transita pels seus voltants: aquest pot ser un topònim arqueològic o, més correntment, un orònim. Si no es conservàs el topònim concret, cal preguntar el nom de la partida en què es troba situat o del mas a les terres del qual pertany. En ocasions resulta difícil trobar informants, sobretot a causa del despoblament del món rural i la consegüent pèrdua de la toponímia, però només en casos extrems intentarem de donar-li'n un nosaltres, atenent-nos sempre als elements descriptius propis del lèxic de la zona i afegint l'apel.latiu que considerem oportú.

La formació de les estructures toponímiques complexes es realitza normalment mitjançant l'associació d'elements pròxims: La Cova del Barranc de la Fontanella, El Tossalet del Pou de la Vila, La Covatina del Tossalet del Mas de la Rambla (Vilafranca); o també amb l'afegiment d'apel.latius metafòrics: El Puig de la Nao (Benicarló); d'una qualitat específica: La Vila-roja (Almassora), o del nom d'un antic propietari: El Castell d'en Suera (Benassal). Associacions semblants es produeixen amb la resta dels elements de la morfologia del paisatge, les denominacions dels quals presenten unes àrees de distribució —és a dir, unes isoglosses— particulars; així l'apel.latiu *balma*, encara que resulta conegut a l'àrea del tortosí meridional, no apareix en la toponímia; les formes *alter* i *cabeçol* apareixen únicament a La Plana, etc.

El recull de topònims arqueològics que hom presenta ha estat elaborat en base a un coneixement intens i directe de l'arqueologia de la zona, així com de la bibliografia i cartografia específiques. Els pretèrits han estat exclosos, donada la limitació d'espai existent. També ha estat exclosa, en general, tota referència arqueològica posterior al segle XIII: no s'hi recullen creus, ermites, forns, mines, molins, etc., que en alguns casos poden ser d'interès per la seua possible antiguitat o per a la localització de jaciments arqueològics³; s'inclouen, en canvi, altres, l'antiguitat dels quals no és segura, com és el cas dels derivats d'*arc*, o que resulten de particular interès per a l'estudi de les vies romanes, com són *albatat*, *calçada*, *pas*, *pont*. Envers els topònims àrabs, la presència dels quals és en general un bon indicatiu per a la localització de jaciments de l'època, només s'inclouen aquells que per llur significat al·ludeixen explícitament a camins, fortificacions, llocs habitats i altre tipus d'edificacions. Amb tot, aquest recull no pretén —ni pot ser— exhaustiu, especialment en el cas de topònims molt comuns com *castell*, *cova* i *torre*, o d'altres dubtosos respecte al seu significat arqueològic, com és el cas de *canal*.

- (3) En el cas de les ermites, a La Plana ocupen en ocasions llocs habitats des d'època romana: Lledó i Fadrell (Castelló de la Plana), Sant Antoni (Almassora), etc. Les contalles populars sobre l'antiguitat de les mines es troben per tot arreu, però en general aquestes no són anteriors al segle XVIII; tenim com a exemple el cas de La Mina Anibal de Borriol, de la qual, segons la tradició, els cartaginesos ja extraïen argent. Per últim, quant als molins, sembla que l'augmentatiu Molinàs pot fer referència en ocasions a molins d'època islàmica.

El llistat es presenta per ordre alfabètic, amb els apel.latius genèrics en primer lloc i majúscula, i llurs derivats en punt i a cap. Els topònims individualitzats es presenten separats per punt i coma, amb el nom del poble al terme municipal del qual apareixen entre parèntesi; si la mateixa forma apareix en diferents pobles, llavors figuren en parèntesi els noms d'aquests, separats per una coma; si el topònim correspon a un municipi, no apareix cap referència entre parèntesi; finalment, si el mateix topònim apareix amb diferents formes, aquestes apareixen separades per una coma.

ALBALAT: El Castell d'Albalat (Cabanès). «El camí» en àrab ⁴, possiblement com a referència a la via romana anomenada «de la costa». També un cognom ⁵, potser en aquest altre cas: El Mas d'Albalat (la Vall d'Alba).

ALCALÀ: Alcalà de Xivert; La Pena d'Alcalà (Cervera del Maestre). «La plaça forta» en àrab ⁶. També un cognom ⁷.

ALCALATÉN: comarca de L'Alcalatén; El Castell d'Alcalatén (L'Alcora). «Els dos castells, les dues places fortes» en àrab ⁸.

ALCOLEA: La Poble d'Alcolea (Morella); La Vilanova d'Alcolea. «La plaça forta petita» en àrab ⁹.

ALCORA: L'Alcora. «Les alqueries, els llocs petits» en àrab ¹⁰.

ALCÚDIA: L'Alcúdia (Nules, La Vall d'Uixó). «El pujol» en àrab ¹¹. En el cas de Nules es tracta d'un veritable *tell* format per l'acumulació de vestigis arqueològics.

ALMEDÍXER: Almedíxer (Alcalà de Xivert). «Els llogarets» en àrab ¹².

ALMENARA: El Castell d'Almenara, Almenara. «La torre de senyals, talaia en lloc elevat on s'encenen fogueres de senyal» en àrab ¹³.

MENADELLA: El Barranc de la Menadella, La Menadella (El Forcall). Derivat d'Almenara, diminutiu d'Almenara ¹⁴.

ALTER: L'Alter (Almenara, Nules, Xilxes). Apel.latiu d'una elevació petita del terreny ¹⁵, potser relacionat amb la forma «altell» derivada de l'àrab, i amb el mateix significat de «pujolet, monticle» ¹⁶. En els casos de Nules i Xilxes es tracta de sengles *tells* formats per l'acumulació de vestigis arqueològics.

(4) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, Xàtiva, 1982, p. 73.

(5) MOLL, F. DE B., *Els llinatges catalans*, Mallorca, 1982, p. 125.

(6) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 78.

(7) MOLL, F. DE B., *Els llinatges catalans*, citat, p. 126.

(8) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 78.

(9) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 80.

(10) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 80.

(11) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 82.

(12) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 91.

(13) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 92.

(14) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 92.

(15) COROMINES, J., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, I, Barcelona, 1980 = *DECLC*, I, p. 229.

(16) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia àrabiga del País Valencià*, citat, p. 95.

ARC: L'Arc, El Mas de l'Arc, El Pla de l'Arc (Cabanes), tots tres com a referència a l'arc romà que encara es conserva.

ARQUET: Els Arquets (Cabanes, Vila-real); L'Arquet dels Moros (La Fondegulla); El Barranc de l'Arquet (Almenara-Benavites). Referència a aqüeductes possiblement medievals.

ARGAMASSA: L'Argamassa, El Camí de l'Argamassa (Cabanes); Les Argamasses (Vila-real). Referència a construccions diverses en les quals s'ha emprat aquest tipus de material: en el primer cas una fortificació i en el segon una canal.

ARGENT: La Font de l'Argent (Canet lo Roig, Rossell). Es tracta d'un topònim d'origen incert; és, per tant, una referència insegura.

BASTIDA: La Bastida (Sant Mateu, La Serra d'en Galzeran-Albocàsser). Referència a un conjunt de murs o edificis de tàpia o de fusta, fets amb caràcter provisional i defensiu ¹⁷. En ambdós llocs hi ha jaciments arqueològics.

BRUIXA: La Cova de les Bruixes (Rossell), potser un lloc de reunió o refugi; El Pont de la Bruixa (Vila-real), aqüeducte medieval.

CABANES: Cabanes; Cabanes (Càlig). Barraca, construcció rústica de pedra o fusta ¹⁸. També un cognom ¹⁹. La forma viva és «cabanya». Pot tractar-se, com sembla que és el primer cas, de topònims romànics anteriors a la conquesta cristiana del segle XIII i referits a llocs habitats.

CABEÇOL: El Cabeçol (Almenara, Borriana, Nules, Vila-real); El Cabeçolo (Benafigos). Petita elevació del terreny, pujolet ²⁰. A La Plana pot ser una referència a un *tell* o acumulació de ruïnes; el cas de Benafigos és una referència a un tossalet.

CALÇADA: El Barranc de les Calçades (Albocàsser); Les Calçades del Matà (Les Coves de Vinromà), possiblement un renom; El Mas de les Calçades (Xodos i Llucena). Denominació de camí empedrat antic, que correspon de vegades als traçats de les vies romanes ²¹; aquest podria ser el cas del primer topònim; en altres casos podria ser una referència a formacions rocoses que semblen camins empedrats.

CANAL: Les Canals (Albocàsser); Canals (Bellestar-Bel-La Pobla de Benifassà), es tracta d'un tossal; El Mas del Canal (Vallibona); La Cova de les Canals (Coratxà). En alguns casos es tracta de canals de regadiu, en altres pot tractar-se de formacions naturals. Hi han alguns derivats:

CANALETA: El Mas de la Canaleta (Llucena); diminutiu típic dels apel.latius de fonts.

CANALISSOS: El Mas de Canalissos (Atzeneta).

CARRIL: El Tossal del Carril (Vistabella); El Mas dels Carrils (Vilafranca). Apel.latiu de carretera o carrilada ²². Sembla que en ocasions s'utilitza com una referència general a un camí; és possible també que en alguns casos es referisca a formacions rocoses que semblen carrilades.

(17) *DECLC*, I, p. 721.

(18) *DECLC*, II, pp. 365-367.

(19) MOLL, F. DE B., *Els llinatges catalans*, citat, p. 209.

(20) *DECLC*, II, p. 511.

(21) MOREU-REY, E., *Els nostres noms de lloc*, citat, p. 100 i també: ALCOVER, A. M^a i MOLL, F. DE B., *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Mallorca = *DCVB*, 2, p. 843.

(22) *DECLC*, II, p. 596.

CASTELL: Apel.latiu comú de les fortificacions medievals, normalment d'origen hispanomusulmà. Hi han alguns casos, però, en què es tracta de jaciments arqueològics d'època anterior: El Castell (Castellfort), de l'Edat del Bronze; El Castell d'en Suera i El Castell d'Asensi (Benassal), de l'Edat del Bronze i ibèric, respectivament. Hi han altres formes relacionades:

CASTELLAR: El Castellar (Alcalà de Xivert, Benafigos, Culla, Culla-La Torre d'en Besora, Figueroles, Lluçena, La Pobla de Benifassà-Bellestar, La Salzedella, La Todolella, Xilxes); El Castellar de Mala Cabrida (Cati); L'Ereta del Castellar (Vilafranca); Els Castellars (La Serra d'en Galzeran, La Todolella). Denominació comuna de jaciments fortificats de l'Edat del Bronze i d'època ibèrica, encara que no exclusiva.

CASTELLARET: Els Castellarets (Cervera del Maestre).

CASTELLET: El Castellet (Borriol, Castelló de la Plana, Peníscola, Xiva de Morella); Els Castellets (Betxi, La Jana-Cervera del Maestre); El Castellet del Mas de Boix (Albocàsser); El Castellet del Mas de Salvador (Vistabella); Els Castellets (Artana): esquarteraments rocosos que resembren petits castells. Apel.latiu de petites fortificacions, que trobem en jaciments de l'Edat del Bronze, època ibèrica i medieval.

CASTELLÓ: Castelló de la Plana; Els Castellons, El Mas de Castellons (Morella). Diminutiu de Castell ²³.

CASTRO: El Castro (Eslida); El Barranc de Castro (Artana); El Castell de Castro (La Fondegulla); «Llogaret fortificat» en àrab ²⁴; es tracta d'una traducció de l'antic topònim àrab, és a dir, d'un calc semàntic. Apareix només en la zona d'Espadà.

COSSI: La Punta dels Cossis (Vinaròs). Pot tractar-se d'una referència a grans recipients de terrissa; E. Moreu-Rey, però, recull casos semblants en què es tracta d'apel.latiu de pedres treballades per l'aigua amb forma de recipients ²⁵.

COVA: Apel.latiu genèric de cavitat. Un dels topònims més castigats per la bibliografia especialitzada a causa de l'existència de nombrosos llocs amb pintures rupestres. L'apel.latiu «abric», tot referint-se a cova com a topònim genèric, no està documentat; s'aplica el genèric «cova» i els seus derivats en els casos de cavitats fondes, o es denomina simplement «cingle» quan la fondària és mínima: El Cingle de la Mola Remígia (Ares). Veiem a continuació alguns topònims de cavitats amb pintures rupestres: La Cova del Mas dels Ous (Xert), Les Coves de Ribasals (Tírig), Les Coves de la Saltadora (Les Coves de Vinromà), etc. En ocasions es manifesta l'existència de figures pintades en el mateix topònim: La Cova de les Cabretes (Albocàsser), La Cova dels Cavalls (Tírig), i potser La Cova de la Cabra (Santa Magdalena de Polpís). Aquest topònim presenta nombroses formes derivades:

COVARXO: El Covarxo (L'Alcora); Els Covarxos (Benassal, Benicàssim, Hortells).

COVARXET: El Covarxet (Les Useres).

COVARXELLA: Les Covarxelles (Atzeneta, La Serratella, Tírig).

COVASSA: La Covassa (Càlig, Culla, Rossell, La Serra d'en Galzeran).

COVATELLA: Les Covatelles (Almenara, Vilafranca).

(23) *DCVB*, 3, p. 38 i *DECLC*, II, p. 626.

(24) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia aràbiga del País Valencià*, citat, p. 95.

(25) MOREU-REY, E., *Els nostres noms de lloc*, citat, p. 40.

COVATINA: La Covatina del Tossalet del Mas de la Rambla (Vilafranca), cavitat amb pintures rupestres. Es tracta d'una forma no enregistrada al *DCVB*.

COVETA: Les Covetes del Puntal (Albocàsser); El Mas de les Covetes (Vilafranca).

DERROC: El Derroc (Almenara), partida que rep el seu nom de les ruïnes d'un gran recinte murat d'origen medieval. Runa; conjunt de pedreny de cosa enderrocada ²⁶.

DIABLE: El Barranc del Diable (Orpesa); La Cova del Diable (Vila-real); La Séquia del Diable (Onda-Vila-real). Es tracta d'un apel.latiu habitual de canals excavats en la roca i sobretot d'aqüeductes; relacionat amb *bruixa i dimoni*, encara que més corrent.

DIMONI: La Caseta del Dimoni (Almassora), possiblement un molí medieval.

ERETA: L'Ereta (La Serratella); L'Ereta del Castellar (Vilafranca). Aquest diminutiu pot ser en certs casos una referència al petit recinte fortificat d'alguns jaciments; el segon topònim correspon, en efecte, a un poblat de l'Edat del Bronze.

FOSSAR: El Fossar dels Moros (Vilafranca). Topònim modern, originat per l'aparició d'una necròpolis medieval en rompre uns terrenys, després de la guerra civil; els masovers, però, van posar aquest apel.latiu pensant-se que es tractava de tombes dels moros del bàndol feixista caiguts en combat.

HOSTAL: En determinats casos pot tractar-se de jaciments d'època romana o medieval, sempre situats a la vora d'algun camí i normalment amb sufix augmentatiu: a L'Hostalot (La Vilanova d'Alcolea) hi ha una important vil.la hispano-romana, una estació situada a la vora de l'antiga Via Augusta; podia haver existit també un antic hostel avui desaparegut. Presenta diverses formes derivades que simplement enumeraré: hostalàs, hostalassos, hostalet, hostalets, hostals.

JUEU: El Camp Jueu (Tírig). Pot tractar-se d'una necròpolis medieval.

LLETRA: La Pedra de les Lletres (Alcalà de Xivert); La Roca de les Lletres (Cabanes). En ambdós casos es tracta de gravats rupestres de tipus esquemàtic.

LLOSA: La Llosa; La Llosa (Les Coves de Vinromà); L'Ermita de la Mare de Déu del Llosar, Les Fonts del Llosar, El Llosar (Vilafranca); El Llosar (Eslida). M. Tarradell va plantejar la seua possible relació amb el pas de vies romanes, com a referència a l'empedrat ²⁷; tanmateix, i sens excloure la possibilitat que pugui ser el cas d'algun topònim particular, sembla tractar-se en la majoria dels casos d'un apel.latiu de formacions naturals: una gran pedra, un camp amb moltes lloses, etc.

MESQUITA: La Mesquita (Artana, Culla, Peníscola, La Vall d'Uixó); Les Mesquites (La Salzedella, Les Useres); La Mesquida (Alcalà de Xivert). Normalment es tracta d'apel.latius de llocs habitats en època musulmana; en ocasions pot donar-se el cas que es tracte de veritables mesquites o, com passa a La Salzedella, d'algun ermitori. També és un cognom ²⁸, potser en El Mas de Mesquita (Onda).

(26) *DCVB*, 4, pp. 148-149.

(27) TARRADELL, M., «Nuevo miliario de Chilches y notas sobre vías romanas y toponimia», *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 9, Valencia, 1973, pp. 97-98.

(28) MOLL, F. DE B., *Els llinatges catalans*, citat, p. 303.

MIRAVET: El Castell de Miravet (Cabanes); El Corral de Miravet (Atzeneta); El Mas de Miravet (Culla, Les Useres, Xodos). L'etimologia que correntment se li ha donat és de l'àrab «morabit», lloc de guaita i oració dels almoràvits²⁹, però M. C. Barceló planteja que pugua tractar-se d'un topònim no aràbic³⁰. És també un cognom³¹.

MORO: El Cormulló dels Moros (Albocàsser); El Fossar dels Moros (Vilafranca); El Mas Moro (La Serra d'en Galzeran); El Mas del Moro (Llucena); El Pla del Moro (Castelló de la Plana); La Platja del Moro (Alcalà de Xivert); El Pou del Moro (Peníscola, Santa Magdalena de Polpis); El Racó del Moro (Orpesa); La Torre dels Moros (Cinctorres). Pot tractar-se d'apel.latiu de llocs on hi ha construccions o deixalles arqueològiques, que en ocasions poden ser d'època musulmana: en El Pla del Moro hi ha, en efecte, diverses construccions d'aquesta època; El Cormulló dels Moros, en canvi, és l'apel.latiu de l'imponent monticle que tanca l'únic accés d'un poblat ibèric. Com a derivat seu pot considerar-se la següent forma composta:

MATAMOROS: Matamoros (Cervera); El Barranc de Matamoros (Albocàsser). Pot tractar-se d'un renom.

MORTER: El Morter (Onda). Apel.latiu de llocs on hi ha construccions amb aquest tipus de material, normalment d'època medieval. Altres derivats:

MORTERA: La Mortera (Onda).

MORTERAL: El Morteral (Eslida).

MORTERÀS: La Quadra del Morteràs (Castelló de la Plana).

MORTÒRUM: Mortòrum (Cabanes), nom d'un tossal. Potser una adaptació vulgar de *mortuòrium*: «cosa del mort»³². Tal vegada relacionat amb alguna antiga troballa de despulles arqueològiques, ja que al seu cim hi ha un poblat de l'Edat del Bronze.

MORVEDRE: El Pla de Morvedre (L'Alcora), amb pronúncia semblant a la del topònim de la ciutat: mɔɫbɛdrɛ³³. Pot tenir també un origen semblant, tot i que hauria de recolzar-se la seua existència en la documentació medieval.

MUR: La Serra de Murs (Alcalà de Xivert), possible referència a les restes d'una torre medieval que hi ha en un dels seus cims. Hi ha també un derivat:

MURADA: La Mola Murada (Xert), on hi ha, en efecte, un poblat de l'Edat del Bronze.

Com ja va indicar E. Moreu-Rey, es tracta d'un apel.latiu que admet dues explicacions: pot referir-se a les fortificacions del poblat o, més probablement, als cingles que volten la mola, tractant-se en aquest cas d'un apel.latiu metafòric³⁴.

OBRA: La Séquia de l'Obra (Castelló de la Plana), possible referència a alguna construcció antiga.

OLLA: El Pla de l'Olla (Artana), possiblement un apel.latiu metafòric.

(29) *DCVB*, 7, p. 449.

(30) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia aràbiga del País Valencià*, citat, p. 178.

(31) MOLL, F. DE B., *Els llinatges catalans*, citat, p. 144.

(32) *DCVB*, 7, p. 600.

(33) *DCVB*, 7, p. 449.

(34) MOREU-REY, E., *Els nostres noms de lloc*, citat, p. 80.

PALÀU: El Palau (Alcalà de Xivert, Borriana); potser també La Palava (Alcalà de Xivert). En els dos primers casos es tracta de sengles referències a construccions medievals, possiblement alqueries hispano-musulmanes.

PARET: La Roca Paredada (La Serratella). Pot tractar-se d'una referència a un recinte fortificat; en aquest cas es tracta d'un poblat de l'Edat del Bronze.

PAS: El Pas (Traiguera); El Moli del Pas (Sant Jordi). Associat normalment, com passa amb aquests casos, a llocs on el camí travessa un riu. També tenim el derivat:

MALPÀS: Les Coves de Vinromà i Vilafamés, referint-se a barrancs per on passa un camí, i que són —com ocorre amb el primer cas— de difícil trànsit.

PEDRA: Amb diversos apel·latius, referint-se a una qualitat o funció:

PEDRA LLARGA: El Pont de la Pedra Llarga (Les Coves de Vinromà), referint-se al mil·liari que hi havia a la seua vora.

PEDRAFITA: El Mas de Pedrafita, La Font de Pedrafita (Ares); La Pedrafita (Cati-Albocàsser, Bell-lloc-La Vilanova d'Alcolea), en aquest darrer cas es tracta d'una gran llosa vertical, semblant a un menhir. Els tres topònims corresponen a fites de termes municipals, apareixent dos d'ells en documents del segle XIII. R. Chevalier relaciona el paral·lel francès *pierrefitte* amb el pas de camins romans³⁵.

PILA: La Pila (Castelló de la Plana-Almassora). Es tracta de l'únic estrep que resta de l'antic Pont de les Tres Viles, que s'alçava sobre El Riu Millars, i que fou construït a les darreries del segle XIII.

PONT: Apareix en topònims diversos que poden servir per a localitzar passos amagats d'antics camins: El Mas del Pont (Vallibona, Vistabella); ponts ja desapareguts: El Mas del Pont (Atzeneta); aqüeductes: El Pont de la Bruixa (Vila-real); i ponts antics en general: El Pont Vell (Onda); d'utilitat en ocasions per a determinar el pas d'antics camins romans. Coneixem un derivat:

PONTARRÓ: El Pontarró (Almenara, L'Alcora, Sant Mateu), diminutiu.

PUJOL: El Pujol (Sant Mateu); Els Pujols (La Serra d'en Galzeran); El Pujol de Gasset (Castelló de la Plana); El Pujol de Benicató (Nules). Diminutiu de puig que denomina qualsevol petita elevació del terreny, tant d'origen natural com ocasionada per l'acumulació de vestigis arqueològics. Resulta de particular interès a La Plana, on quasi sempre guarda relació amb antics jaciments. També és un cognom, possiblement en El Mas de Pujol (La Salzedella)³⁶.

RAFAL: Rafalafena (Castelló de la Plana); potser Ràfol (Xilxes). Denominació en àrab d'una finca particular, normalment seguida del nom del propietari³⁷.

RÀPITA: El Pic de la Ràpita (Artana). En àrab, «lloc d'oració i guerra, lloc de guaita»³⁸.

ROMÀ: La Senda dels Romans (Vilafamés-La Pobla Tornesa-Cabanes-La Vall d'Alba); La Carrerassa del Romans (Torreblanca); La Platja Romana (Alcalà de Xivert). Possiblement es tracta d'apel·latius cultes, d'origen erudit i popularitzats.

(35) CHEVALIER, R., *Les voies romaines*, Paris, 1972, p. 145.

(36) MOLL, F. DE B., *Els llinatges catalans*, citat, p. 201.

(37) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia aràbiga del País Valencià*, citat, p. 198.

(38) BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia aràbiga del País Valencià*, citat, p. 273.

SITJA: El Sitjar (Onda, Vila-real). Pot tractar-se d'una al·lusió a un lloc on hi havia sitges ³⁹.

SOTERRANI: Soterrani (Castelló de la Plana). Habitació situada sota terra ⁴⁰. Pot tractar-se d'una referència a alguna antiga construcció subterrània.

TORRE: topònim propi de fortificacions aïllades, com les de la costa i els masos d'origen medieval. En ocasions presenten apel·latius referents al seu estat o origen: La Torre Derrocada (Torreblanca); La Torre dels Moros (Cinctorres). Presenta diversos derivats:

TORRASSA: La Torrassa (Alcalà de Xivert, Cinctorres, Lluçena, La Vall d'Uixó, Vila-real-Betxi). Sembla tractar-se d'una denominació característica de fortificacions medievals; les torres amb paret de tàpia d'època islàmica reben aquest augmentatiu.

TORRELLÓ: El Torrelló (Almassora, Onda, Portell). Denominació característica de les torres defensives dels petits poblats ibèrics, com són aquests tres casos.

TORRETA: La Torreta (Culla, Vilafamés); La Torreta del Mas de Macià (Portell); El Mas de la Torreta (Catí); Les Torretes (Cinctorres, Morella); El Camí de les Torretes (Rossell). En alguns casos, almenys, sembla que és una referència a masos fortificats.

TORROCELLES: L'Ermida de Sant Miquel de les Torrocelles (Lluçena).

TORRERA: La Cova de la Torrera (Alcalà de Xivert), possiblement un renom.

TORRESA: La Torresa (Nules) ?

VILA: En topònims composts, amb algun apel·latiu, referència a antics llocs d'hàbitat:

VILA-ROJA: La Vila-roja (Almassora), partida on hi ha restes d'una vil·la hispano-romana; El Mas de Vila-roges (Ares), on hi ha un imponent despoblat medieval; Vila-rojos (La Jana, Peníscola), pot tractar-se d'un renom.

VILA-SECA: La Vila-seca (Almassora), partida on hi ha un jaciment medieval.

VILAVELLA: La Vilavella, en referència a l'antic nucli de població, precedent de l'actual Nules; *La Vilavella (La Vilanova d'Alcolea, possiblement l'antiga Alcolea)*; La Vilavella (Les Useres). Poden incloure's en aquest apartat alguns topònims que recullen el nom d'un poble, més l'apel·latiu «vella»: Morella la Vella (Morella), nom de l'extrem d'una mola on hi ha les restes d'un antic hàbitat d'època islàmica; Orpesa la Vella (Orpesa), un cas semblant.

VILAR: Vilar de Canes; La Creu del Vilar (Sorita); Els Vilars (Les Useres, La Torre d'en Besora). Normalment, referència a un nucli de població. També un cognom, possiblement en el cas de La Foia de Vilar (Borriol) ⁴¹. Al Baix Maestrat, Vilar és també una propietat rústica plantada d'oliveres ⁴², cosa que pot donar lloc a confusions: La Font del Vilar Gros (Canet lo Roig), lloc on a més hi ha les restes d'una vil·la hispano-romana. Coneixem algun derivat:

VILARET: El Vilaret (Cervera del Maestre); Els Vilarets (La Serra d'en Galzeran, La Vilanova d'Alcolea); Vileretes (Vilafamés), potser un renom; partida on hi ha vestigis d'ocupació ibèrica i medieval.

(39) DCVB, 9, p. 936.

(40) DCVB, 10, p. 33.

(41) MOLL, F. DE B., *Els llinatges catalans*, citat, pp. 163 i 179.

(42) DCVB, 10, p. 809.